

TED ANKARA KOLEJİ VAKFI ÖZEL LİSESİ

A1 TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ

UZUN TEZ

UNUTULAN GERÇEK: ANADOLU

Öğrencinin adı: Naz Gülce Sakarya

Rehber öğretmen: Sevgi Pakdil

Numarası: D1129082

Sözcük sayısı: 3915

Araştırma konusu: Cumhuriyet Dönemi edebiyatına geçişte, Anadolu temasının işlenişinin Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikayeleri" ve Reşat Nuri Güntekin'in "Anadolu Notları" yapıtları üzerinden incelenmesi.

ÖZ

Cumhuriyet’le birlikte Türk edebiyatında Anadolu gerçeğinin yansıtılması temasının önem kazanması göz önünde bulunurularak çalışmanın araştırma konusu; “Cumhuriyet Dönemi edebiyatına geçişte, Anadolu temasının işlenişinin Refik Halit Karay’ın “Memleket Hikayeleri” ve Reşat Nuri Güntekin’in “Anadolu Notları” yapıtları üzerinden incelenmesi” olarak belirlenmiştir. Genel olarak dönem Anadolu’sunun içinde bulunduğu sosyal, toplumsal ve bürokratik yapı incelenerek yazarların bu dönemi abartısız ve sade bir dille, çarpıcı ve gerçekçi bir tutumla ortaya koyuşları irdelenmiştir.

Giriş bölümünde; Anadolu temasının dönem edebiyatında önem kazandığı belirtilmiş, yazarların ve yapıtların seçiliş nedenleri vurgulanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Refik Halit Karay’ın “Memleket Hikayeleri” eseri incelenmiş, yazarın öykücülüğüyle ilgili bağdaştırmalar da kurularak yapıtında üzerinde durduğu Anadolu insanı, onun yoksulluğu ve bürokratik yozlaşma alt başlıkları yapıttan alıntılarla yorumlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Reşat Nuri Güntekin’in “Anadolu Notları” adlı eseri üzerinden, yine Anadolu ve yoksulluk teması üzerinde durulmuş ancak bu yapıtın “Memleket Hikayeleri”nden farklı olarak Cumhuriyet dönemine ilişkin ayrıntılar içermesinden de faydalanarak Anadolu’nun bu dönemle birlikte gelişen yüzü de yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra Reşat Nuri Güntekin’in üzerinde durduğu eğitim sorunu da belirtilmiş ve yazarın bu eserine benzer eserlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise, iki yazarın dönem farklılıklarına ve Anadolu’ya dair bu doğrultuda değişen noktalara dikkat çekilmiş, Anadolu gerçeğinin aydın ve halk bakış açıları açısından farklılığı vurgulanmıştır.

(Sözcük sayısı: 203)

I. Giriş	2
II. Refik Halit Karay ve Memleket Hikâyeleri	3
A. Refik Halit Karay Öykücülüğü	3
B. Memleket Hikâyeleri	4
1) Sıradan İnsan ve Anadolu'daki Yoksulluk	4
2) Anadolu'daki Yozlaşmış Yöneticiler	6
3) Bir Bütün Olarak Anadolu	8
III. Reşat Nuri Güntekin ve Anadolu Notları	9
A. Reşat Nuri Güntekin Yapıtları	9
B. Anadolu Notları	9
1) Cumhuriyet Dönemiyle Birlikte Anadolu'nun Gelişimi	9
2) Anadolu'da Yoksulluk ve Eğitim Sorunu	11
3) Değişen Anadolu'nun Aydınlık Yüzü	13
IV. Sonuç	15
Kaynakça	17

UNUTULAN GERÇEK: ANADOLU

I. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde en çok dikkat çeken olgulardan biri edebiyatta yaşanmış olan değişimdir. Osmanlı toplumunda Divan Edebiyatı ve Halk Edebiyatı olarak ikiye ayrılmış bulunan edebi ürünler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte yeni bir içerik altında bir araya gelirler. Tanzimat Edebiyatında gördüğümüz İstanbul merkezli edebiyat çevresi, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Anadolu'yu keşfeder. Anadolu'nun bu keşfi yalnızca İstanbul dışında yeni bir coğrafyanın farkına varmak değildir. Bu tarihten itibaren Anadolu, coğrafyasıyla olduğu kadar, insanıyla, yaşayışıyla, gelenek ve görenekleriyle ve de tüm canlılığıyla edebiyat alanında boy gösterir.

Edebiyatında Anadolu'nun keşfi sürecinde, tam da geçiş aşaması bizim için çok dikkate değerdir. Tanzimat edebiyatının süslü anlatımları, dil oyunlarına dayalı yapısı ve saray etrafında toplanan bir zümrenin arasında geçen olayları bir anda üzerindeki dikkati kaybeder. Onun yerine dilde yalınlaşma, yabancı etkilerin azalması ve sıradan insanın hikâyelerinin edebiyatta yer tutmaya başlamasını görürüz. Bu süreçte Refik Halit Karay, popülerliğiyle olduğu kadar, Anadolu insanını yakından gözleme şansı bulması ve ondaki hikâyeyi bulup ortaya çıkarması yönünden de ön plana çıkar. Onun öykülerinde sıradan insana yönelik duyarlılığı bulduğumuz gibi, Anadolu'nun Osmanlı'nın son dönemindeki geri kalmışlığını ve kaderine terk edilmişliğini de buluruz. Reşat Nuri Güntekin de hemen Refik Halit'i izleyen süre içinde Milli Eğitim Müfettişliği yaptığı sırada yaptığı Anadolu gezileriyle bize bu geçiş dönemi için ışık tutar. Onun gözlemlerinde Anadolu çok zor bir dönemden çıkmış, yoksullukla ve içinden geçtiği büyük dönüşümle baş etmeye çalışan; ama her koşulda yaşama bağlı insanlarla doludur.

Tezin çerçevesi yukarıdaki özellikler dikkate alınarak "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatına Geçişte Anadolu" olarak belirlenmiştir. Bu kapsam içinde Anadolu'nun durumu ve bunun edebiyat eserlerine yansıma biçimi, bu alanda ilk örneklerden olan Refik Halid Karay'ın "Memleket Hikâyeleri" ve Reşat Nuri Güntekin'in "Anadolu Notları" üzerinden karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. Bunun için yazarların yaşamları ve yapıtları ışığında sözünü ettiğimiz dönemde Anadolu'nun siyasal ve sosyal bakımdan durumu, kimi alt başlıklar kapsamında değerlendirilecektir.

II. Refik Halit Karay ve Memleket Hikâyeleri

A. Refik Halit Karay Öykücülüğü

İstanbul'da doğmuş olan Refik Halit Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte önce Servet-i Fünun dergisinde, sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çalışmıştır. İttiat ve Terakki'yi eleştiren yazılarından dolayı 1913 yılında Sinop'a sürülmüş; ancak 1918'de yeniden İstanbul'a dönmüştür. Pek çok gazetede yazılar yazan Karay, 1922'de de Aydede mizah dergisini çıkarmıştır.

Cevdet Kudret, Refik Halit'in öykülerinden önce, Nabizade Nazım'ın "Karabibik", Ebubekir Hazım'ın "Küçük Paşa" ve Halit Ziya'nın birkaç öyküsü dışında Türk edebiyatının İstanbul dışına çıkmadığını belirtir. Yurt gerçeklerine ve çeşitli sınıflardan insanların yaşantılarına bilinçli ve sistematik olarak yer veren ilk yazarımızdır Refik Halid. O güne kadar, yalnızca türkülerde ve halk hikâyelerinde yer verilen Anadolu insanı "Memleket Hikâyeleri" ile ilk kez edebiyata konu olur. Ayrıca Refik Halit o zamana kadar hiç işlenmemiş olan fabrika sorunlarını, patron işçi ilişkileri gibi konuları Bursa'daki bir iplik fabrikası çevresinde ele almıştır (Kudret, 164).

Refik Halit öykülerinin en önemli yönlerinden biri dildir. Henüz Ömer Seyfettin ve arkadaşları "Genç Kalemler"¹ dergisini çıkarmadan önce kimi öyküleriyle konuşma dilinden öyküler kaleme almaya başlamıştır (Kudret, 165).

Memleket Hikâyelerinde olaylar Anadolu'da geçmekle birlikte şive taklitlerine başvurulmamıştır. Bunun yerine yazar hikâyeyi genellikle kendisi anlatmayı tercih etmiştir. Şiveye başvurduğu çok sınırlı yerlerde de bunlar seslenmeler, nidalar gibi kolay anlaşılır sözcükler olmuştur (Kudret, 166).

"Ah gidinin köpeği!" (Yatık Emine)

"Çok sasti bu ise." (Yatık Emine)

"Acep marazlandı mı ki?" (Koca Öküz)

"Önündeki yulaftı, samanı bitirekoymuş" (Koca Öküz)

¹ Ömer Seyfettin'in Ziya Gökalp'le birlikte çıkardıkları, "Yeni Lisan Hareketi" nin savuculuğunu üstlenmiş olan dergi.

“Aha Ali geliyor, dediler.” (Koca Öküz)

“Kız açıver, bizik, ne duruyunuz.” (Sarı Bal)

“Hedi nerdesin yolcu?” (Boz Eşek)

“Şeytanın bilmediğini bilirsin ülen İlistir.” (Yatır)

Öykülerinde kurduğu gerçekçi atmosfer ve inandırıcılığı ile dikkat çeken Refik Halit, yazma serüveni konusunda “*Hatıralarımı yokladığım zaman maruf simalardan fazla, mütevazı ve ufak tiplere kendimde rikkatle karışık bir sempati duyduğumu, asıl bunları özlediğimi anlamaktayım.*” demektedir (Bezirci, 50).

B. Memleket Hikâyeleri

1919 yılında yayımlanan Memleket Hikâyeleri’ndeki öykülerin çoğu, Refik Halit’in 25 ile 30 yaşları arasında sürgün olarak yaşadığı, Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik’teki anılarına dayanarak yazılmış öykülerden oluşur. Bunun dışında kitapta sürgüne gitmeden önce yazdığı ve yine kırsal kesimde geçen öyküler de vardır. Dolayısıyla Refik Halit’in özellikle kırsal kesim insanları ve onların sorunları üzerine öyküler kaleme aldığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda ezilen kadınlar, sorumsuz yöneticiler, çıkarıcı din adamları onun konusunu oluşturur. (Ertop, 4-5)

1) Sıradan İnsan ve Anadolu’daki Yoksulluk

Memleket Hikâyeleri her şeyden önce “küçük insan” a karşı duyulan ilgiyle, onun hayatı üzerinde gösterilen ayrıntılı gözlemlerle dikkat çeker; örneğin “Yatık Emine” öyküsündeki Teğmen Dal Sabri, Emine’nin gözünden böyle özenle anlatılır. Teğmenin işindeki acemiliğini ve utangaçlığını sert görünerek kapatmaya çalışması, Emine’nin o kendisine bağırırken bile bir çeşit sevecenlikle onu dinlemesi ayrıntılarıyla anlatılır (Karay, 11-12). Aynı şekilde kasabada Emine’ye tek yardımcı olan Server de böyle ayrıntılı çizilmiştir (Karay, 29-30); ancak burada sıradan insan tümüyle kusursuz çizilmemiştir. Refik Halit karakterlerine her zaman belirli bir mesafede durur onları idealize etmediği gibi; yer yer onları suçlar. Yine de bu suçlama tümüyle kahramanların kişisel özelliklerine yöneltilmiş değildir; çünkü karakterler daha çok olaylar üzerinden değerlendirilmektedir. Kimi zaman trajik, kimi zaman komik olayların birer parçası olarak karşımıza çıkar karakterler. Bu yüzden biraz mesafeli çizildikleri söylenebilir. Bu öykülerdeki kişiler için, birer karakterden çok, belirli durumları anlatmak için seçilmiş örnek tipler de diyebiliriz.

Karakter betimlemelerinin sadeliğine karşın Refik Halit'in öykülerinde, çevre betimlemelerine uzun uzun yer verilmiştir. Bu tasvirlerse çoğu zaman Anadolu'nun içinde bulunduğu yoksulluğu gözler önüne sererler; örneğin "Yatık Emine" öyküsünde kasaba şöyle anlatılır.:

Burası Ankara'ya iki gün ötede, ana yollardan aykırı küçük bir kasabaydı. İki gün bitmez tükenmez yokuşlar çıkılarak bin yorgunlukla gücü tükenmiş ve ezilmiş bir durumda gelindiği halde orada oturulacak bir kahve, yatacak bir han bulunmaz; şu çıplak kuru memlekete varmak için neden bu kadar yol aşır güçlükler çekildiğini insan bir türlü anlayamazdı. Soğuk, barınılmaz bir kışı, susuz, dayanılmaz bir yazı vardı. (Karay, 12).

Kasabanın yoksul hali, merkezden çevreye doğru gidildikçe kötüleşmektedir. Önlerinde ev boyunda gübreler yığılı mahallelerdir buralar. Bahçelerinde ölmüş hayvan kemiklerinden çitler yapılmıştır. Bunların yanı sıra yazar, dış mahallelere doğru kötüleşen yaşam şartlarının yanında bölgeye götürülen sağlık hizmetlerinin durumuyla ilgili bilgi de verir. Temizlik koşullarının içler acısı olduğu bu hastanelerde altyapı eksikliğinden avlular bataklık görünümündedir. Ağır bir koku bütün binayı kaplamıştır. Bu aşamada dikkat çeken başka bir ayrıntı da hastanede kadın erkek bölümlerinin ayrı olmasıdır; bu o dönemin toplum yapısının muhafazakârlığına ilişkin bir tespit yapmamıza imkân tanımaktadır. (Karay, 21-22).

Refik Halit, pek çok öyküsünde toplumun alt kesimlerinde yoksulluğun git gide yayıldığına değinir. "Yatır" öyküsünde köylerdeki bütün büyük baş hayvanları öldüren veba salgınından bahsedilir. Bu salgın yüzünden köylüler tek geçim kaynakları olan çiftçilikten de mahrum kalmışlar, bu durumun getirdiği sonuçta da açlık sınırları içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. (Karay, 103). Bu açıdan incelendiğinde, Türk'ü, Rum'u, Yahudi'siyle karmaşık bir etnik yapı gösteren bu öykülerin kahramanları için en büyük ortaklık yoksulluk noktasında buluşmalarıdır. "Şaka" öyküsünde müşterisiz boş dükkanlar ve insansız sokaklardan bahseden yazar, pazar kurulduğundaki fiyat tartışmalarından, yalınayak gezinen Rum çocuklarından bahseder. (Karay, 76).

Yoksulluk sadece köylerde de kendini göstermez. "Sus Payı"nda Bursa gibi büyük bir şehirde de köylerdeki benzer bir yoksulluğu anlatır Refik Halit. Ancak bu kez öyküsünün kahramanları çiftçiler değil işçilerdir. Üretim biçimlerinin değişmiş olmasına karşın halkın ekonomik durumunda pek bir değişiklik olmamıştır. Üstüne üstlük bu kez sağlık sorunları da kat be kat artmıştır.

Her ay bir genç kız zayıflayarak, öksürerek, terlemiş şakaklarına saçları yapışarak, sabırlı, dayanıklı eriyor, bir gün artık evden çıkamayarak köşesinde ölüyordu. Kırk yıldır böyle kaç gencin ölümlerini seyretmiş, kaç genç tabutunun arkasından yürümüştü. (Karay, 130).

Refik Halit'in öyküleri ender olarak da olsa İstanbul'a konuk olduğunda da Servet-i Fünun edebiyatının ana konusu olan Batılı tarzda yaşamı değil, Anadolu yaşamıyla paralellik gösteren yoksul bir yaşantıyı bulup okuyucunun önüne getirir. Gerçi etraftaki araçlar, dinlenen şarkılar anlamında bir yenilik vardır; ama yine de bize gösterilen yaşantı buna uygun değil, açıkça geri kalmış olarak betimlenir.

Sirkeci caddesi kalabalıktı, çok bayağı idi, mangallarını yol ortasına koyup midye tavası, ateş balığı pişiren bakkal dükkanları yanında kahve içenler, gramofon dinleyerek nefesleniyor, ferahlıyorlardı. Tramvay boruları, vapur düdüklüleri arasında zurna sesi, bir Yahudi taklidine karışıyor, daha ötede Karmen'in Toredor'u çalınıyordu. Çevrede zelzeleden korkarak sokaklara dökülmüş bir yoksul memleket durumu vardı (Karay, 115).

Kuvvete Karşı öyküsünde Amerikan elçiliğinin askerleriyle kendi askerlerimizi karşılaştırırken de aradaki yoksulluk farkına dikkat çeker. Bu öyküde, Türk askerleri Amerikan askerlerinin rahatça para harcamalarını gıptayla izler (Karay, 140).

2) Anadolu'daki Yozlaşmış Yöneticiler

Kasaba yaşantısından aktarılan dış mahallelerin yoksulluğun aksine kasaba merkezlerinde görece daha iyi bir yaşantı hüküm sürmektedir. "Toprak sahibi", "eşrafla vakit geçiren", "saygın", hali vakti daha iyi olan bir zümre burada yaşamaktadır (Karay, 24); ancak bunların çoğunluğu resmi kurumlarla arasını iyi tutarak büyük topraklara sahip olmuş, "ağa, bey, ayan" gibi kimselerdir. Bu iki sınıf arasında bir de esnaf vardır. Esnaf genellikle saygınlığını korumaya çalışan, resmi kurumlarla ters düşmemek için her hareketine dikkat eden kimselerden oluşmaktadır.

Kendini üstün gören ve de dönem yaşantısı içinde üstün tutulan bir bürokratik zümrenin varlığı küçük kasabaları bile sarmıştır (Karay 35-37). Böylece İstanbul'daki alafranga yaşantısının aynısı olmasa da lüks ve sefahat anlamında benzer bir yaşantıyı yaşayan bir kesime Anadolu'da da rastlarız.

“Şeftali Bahçeleri”nde Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında git gide büyüyen atıl memur sınıfının yaşantısı konu edilir. Küçük bir Akdeniz kasabasında lüks içinde ve hiçbir iş yapmadan yaşayıp giden yüksek memurların bu yaşantısı eleştirilir. Satır aralarında devletin bu zümreye karşı takındığı tavır da verilir: “*Aslında çoğu, devrin hoş görmediği, başından savdığı kimselerdi.*” (Karay, 40). Öykülerde bu yönüyle Abdülhamit döneminin baskıcı ortamını yansıtan öğeler de vardır. Bu ortam içinde aydın kesimler konuşamamakta ve harekete geçememektedir. Anadolu’ya sürülen bu kimseler bir süre idealist tavırlarını korusalar da bir süre sonra yapılacak bir işin olmamasından veya harekete geçmek için yeterli paranın bir türlü bulunamamasından yozlaşmakta ve etraflarındaki bürokratik zümreye katılmaktadır (Ertop, 7-8). “Şeftali Bahçeleri” öyküsünün kasabaya yeni gelen Yazı İşleri Müdürü Agah Bey böyle biridir. Avrupa’yı gezip görmüş biri olarak “Avrupalı bir memur” tipini yeşertmek iddiasıyla kasabaya gelmiştir (Karay, 41); ne var ki öykü süresinde o da etrafındaki memurlara uyum sağlayacak, bütün gününü içki alemlerinde, eğlencelerde geçiren, şeftali bahçelerindeki kokularla vakit öldüren ve uyuşuk bir kimseye dönüşür. “Sarı Bal” öyküsünde de benzer bir şekilde kasabanın çengisi olan Sarı Bal üzerinden kasaba yaşantısı içindeki çürümüş yönler anlatılır. Kasaba yöneticileri halka bu çengiden uzak durmasını öğütlerken, bir gece onun evinde eğlencede yakalanması da sistemin yine kendi içinde zümresini kayıran ve adaletsiz yapısına dikkat çekmektedir. (Karay, 75)

Refik Halit’in öykülerindeki kişilere bakıldığında genel olarak Osmanlı hükümetinin kötü yönetimine karşı, Anadolu halkının katlandığı yoksulluğun ön plana çıkartıldığını görürüz. Elektriği olmayan köyler, yollarlı bozuk, insanları hastalıklı kasabalar içinde Anadolu insanı yine de aşık olur, etrafındaki kötülüklerle mücadele eder, doğru bildiği şekilde yaşamaya çalışır. Hükümet değişse de halkın hayatında pek bir değişiklik olmamaktadır. Köylüler ise, sürekli yarınlarını düşünmek yüzünden bencilleşmiş, duyarsızlaşmışlardır. Hükümetle halk arasındaki bu kopuk ve etkileşimden uzak durumu en çarpıcı olarak anlatan öykülerden biri “Cer Hocası”dır. Mülkiye memuru olarak görev yapan öykünün kahramanı Asım, maarifte çalışmaktayken, Meşrutiyet’in ilanıyla görevinden ayrılmak zorunda bırakılır. Maarifteki işine torpille gelmiş olan Asım, bir anda kendini bulduğu Karamürsel’de köyler arasında gezerek Kuran okutmaya, namaz kıldırılmaya başlar. Burada da halkın gerçeğiyle karşılaşır.

*İstanbul’a, İstematina’sına özlem duyarak bütün gece ağladı.
Ruhunda bütün rahata rağmen şu vesile ile bu köyden ayrılmaya,
cebindeki otuz mecdiyesiyle İstanbul’a dönmeye bir ihtiyaç duydu.*

Sonra imami, açlığını, hastalığını, çocuklarını düşündü, bu çaresiz adamı, bu yoksun ve yoksul ihtiyarı feda eden köy halkını ayıpladı. Bu sırada kendini böyle sokağa atan hükümeti hatırladı, insan kalbinde daima, yer bulan kötülükçülüğe, kısıcılığa karşı uzun süre şaşkınlıkla düşündü, çözemedi... (Karay, 159)

Refik Halit altını çizdiği bütün olumsuz durumlara karşın karamsar, içe dönük bir edebiyatın temsilcisi değildir. Sade ve yapmacıksız dilinden olduğu kadar, öykü kahramanları ve onların başına gelen olaylardan da anlarız bu durumu. Genelde mizahi yönü güçlü öykülerdir Refik Halit'in öyküleri. "Şaka", "Küs Ömer", "Komşu Namusu" bu öykülere örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda yazarın yozlaşmış bürokrasiyi anlatırken ironik ve kimi zaman kendi içinde çelişkiye düşen olaylara ve anlatımlara yer vermesi de bunu kanıtlar niteliktedir.

3) Bir Bütün Olarak Anadolu

Yazar, Anadolu'ya bir bütün olarak bakmakta ve yoksullukları, cahilliği, olanaksızlıkları içinde yine de yaşama sevinciyle dolu tipler görmektedir. İstanbul'un Batılılaşma düşü içinde kendi kültürlerine yabancı simalarından ziyade, Anadolu'nun kendine özgü güzelliklerini ortaya çıkarmaya çalışır. Refik Halit'in bütün öykülerinde, hepsi de farklı bir yöreden olmak üzere, birbirinden güzel Anadolu tasvirlerinde bu yaklaşımı duyumsamak olanaklıdır.

Sıcak bir Ağustos akşamının kızıl kızgın günbatımı uzakta, körfezin ortasında gittikçe kızılışarak tamam oluyordu; sular bu akşam serpintisiz, akıntısız, bir pelte gibi tek parça, yeni boyanmış kadar yağlı, cilalı öyle durgun, öyle ölgündü ki nefes bile almıyor, kabarmıyor, yalnız güneşin ışıklarını göğsünde toplayarak için için yanıyor, kızarıyordu. (Karay, 78)

III. Reşat Nuri Güntekin ve Anadolu Notları

A. Reşat Nuri Güntekin Yapıtları

1889 yılında İstanbul’da doğan Reşat Nuri Güntekin, eğitimini tamamladıktan sonra; Bursa’da Fransızca öğretmenliği ve İstanbul’da çeşitli liselerde müdürlük görevi yapmış, 1931 yılında Milli Eğitim müfettişi olarak Anadolu’nun pek çok kentini dolaşma fırsatı bulmuştur. 1956 yılında hayatını kaybeden Reşat Nuri, Birinci Dünya Savaşı sonlarında yazarlığa başlamıştır. Pek çok öykü, roman ve mizah yazılarının yanında tiyatro eleştirmenliği de yapmıştır.

1922 yılında basılan “Çalikuşu” romanıyla ünlene Reşat Nuri, bu çalışmasıyla Türk edebiyatında gerçekçi romana yönelimin ilk örneklerinden birini de vermiştir. “Çalikuşu”, dili, odaklandığı toplumsal sorunlar ve anlatımdaki ustalığıyla halen güncelliğini koruyan bir eser olarak karşımıza çıkar (Kudret, 261-262).

B. Anadolu Notları

Anadolu Notları, Reşat Nuri’nin Milli Eğitim Müfettişliği sırasında yaptığı Anadolu gezilerine ait gözlemlerini aktarır; ancak yazarın Anadolu deneyimleri sadece meslek yıllarıyla sınırlı değildir. Reşat Nuri Anadolu Notları’nda çocukluk yıllarının asker doktoru olan babasının peşinde Anadolu’yu gezerek geçtiğini söyler (Güntekin, 87). Onun daha sonradan kitaba alınan ve Anadolu’ya dair gözlemlerini içeren “Anadolu Notları” ise “Memleket Hikâyeleri”nden yazım türü ve anlatım biçimi bakımından farklılıklar gösteriyor olsa da Refik Halit’in eseri gibi dönem gerçeğini ve toplumu anlatan bir kaynaktır.

1) Cumhuriyet Dönemiyle Birlikte Anadolu’nun Gelişimi

1936 yılında yayımladığı Anadolu Notları’nda Reşat Nuri, Kurtuluş Savaşı sonrasında Anadolu’da pek çok şey değişmiş olarak bulur; ancak bu değişimin ve gelişimin bir anda ve çok hızlı olmadığını da hatırlatır. Gezi yazılarını kaleme aldığı zaman dilimi içinde sürekli yolculuk yaptığı için gözlemleri şehirler ve kasabalar üzerine olduğu kadar yollar üzerindedir; örneğin, yol üzerinde bir mola sırasında Konya’dan Adana’ya eşek sırtında iki sepet kayısı götüren bir kervana rastlar. Köylüler çok az da olsa mallarını satabilmek için üç-dört günlük yolu yürümek zorundadırlar (Güntekin, 13-14); ancak karşılaştırmak gerekirse, başka bir yazısında yazar, böyle yolculuk edenlerin sayısının azalmakta olduğuna da dikkat çeker. Yol

kenarlarında rastladığı öbek öbek insanlar kamyonlarla, “otokar”larla² istedikleri yere daha hızlı ulaşmaktadırlar artık. Ulaşımın bu bakımdan rahatlaması ticaret yapanlar için de yeni imkânlar yaratmaktadır (Güntekin, 33-35).

Reşat Nuri, Anadolu’da yeri ve zamanı birbirine çok benzetmektedir. Ona göre, köyler kasabalar birbirini andırır şekilde yol boyunca uzar giderler. Yazar, 1935 yılında gördüğü manzarayla Meşrutiyet’ten önceki manzaranın neredeyse birbirinin aynı olduğunu belirtir. İnsanların yoksulluğu, yaşamın güçlüğü ve çeşitli olanaksızlıklar hep kendini tekrar eder. Bu aynılık yazara bir yandan iç sıkıntısı verirken, bir yandan da yarattığı tanıdıklık duygusuyla bir “insan ferahlığı” da vermektedir.

Bazı bir ova yolunda saatlerce gidirsiniz. Karşınıza bir köy çıkar... Hayretle düşünürsünüz: “Ben bu alçak toprak kulübeleri, bu sokakları; tekerleğinin biri çıkmış bu öküz arabasını; onun üstüne tünemiş tavukları, yarı çıplak çocukları; biraz ötede omzunda eski bir testi ile su taşıyan yalınayak küçük kıızı, sırtında bir çalı demetiyle yokuştan inen peştamallı büyükanayı bir saat evvel bir daha, iki saat evvel bir daha gördüm...” (Güntekin, 10).

Kasabalardaki en büyük sorunlardan biri hâlâ su sorunudur. Yazar sağlık koşullarını çok olumsuz etkilediği için özellikle bunun üzerinde durur. Genellikle kasabaların yakınlarında sulak yerler olduğunu ancak buralardan su getirmenin masraflı olduğu için bir türlü insanların yaşadığı bölgelere temiz su getirilemediğini söyler. Bulanık dere suyunu ya da içine lağım suyunun karıştığı kuyuları kullanmak zorunda kalan halk, sürekli hasta düşmektedir (Güntekin, 66).

Refik Halit öykülerinde olduğu gibi, Reşat Nuri’nin notlarında da sık sık hastalıklara değinilir. Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan hastalıklara kolay çare bulunamamakta, bulunsa bile genellikle geç kalınmaktadır. Bu sebeple pek çok hasta hayatını kaybeder. Adana’da karşılaştığı grip salgını bunlardan biridir; bu yüzden ölenleri sayısı İstanbul basınında yirmi, yirmi beş kişi gibi görünürken, Reşat Nuri gerçekte bu rakamın kırk elliden aşağı olmadığını söyler (Güntekin, 76-77). Anadolu kasabalarında en küçük hastalıklar bile ölüme sebep olabilmekte, kısa sürede salgına dönüşebilmektedir.

² Otokar: Toplu geziler için yapılmış büyük otobüs.

2) Anadolu'da Yoksulluk ve Eğitim Sorunu

Anadolu'nun yoksulluğunu anlatırken Reşat Nuri de Refik Halit gibi kimi yerlerde İstanbul'la kıyaslamalar yapar. İki yazar da İstanbul'un Tanzimat döneminde gösterilmeyen bir başka yüzüne bakar. İstanbul gelişmişliği ve alafrangalığı ile değil, Anadolu'yla benzer yönleri üzerinde durularak yoksulluğu ve geri kalmış yönleriyle ele alınır. Bunun yanında Anadolu'yla İstanbul arasındaki zenginlik dağılımı konusunda da İstanbul'u suçlu bulur. İstanbul yüzyıllar boyunca Anadolu'nun zenginliklerini kendisinde toplayarak onun içinde yaşadığı yoksulluğa itmiştir. Bununla birlikte İstanbul'un kendisinin de o kadar gelişmediği düşünüldüğünde bunun suçunun daha çok kötü yöneticilerde aranması gerekliliğine dikkat çeker.

İstanbul, asırlarca Anadolu'nun kanını emmiş, onun zararına gelişip güzelleşmiş bir şehirdir. Gün oluyor ki, Eminönü Meydanını su basıyor. Bir yandan öbür yana hamal sırtında geçiyoruz. Kaldırımlar var ki üstünden otomobille geçen insan, meydan dayağı yemişe döner. Yokuşlar, virajlar var ki araba ile değil, ayakta inip dönebilersen ne mutlu! (Güntekin, 29)

Reşat Nuri'nin notları Anadolu'yu konu alır; ama bir yandan da yukarıdaki örnekte olduğu gibi İstanbul'la bağlantısını da kaybetmez. Yer yer edebiyat dünyasına ilişkin tuttuğu notlar da bu dikkatin bir ürünü olarak görülebilir. Tesadüfen eline geçen bir Servet-i Fünun cildinde ilk resimli röportaj olarak yayınlanan bir yazı dikkatini çeker. 1930'lu yıllarda gazeteleri tümüyle istila etmiş olduğunu söylediği bu tarz haberciliğin –ki bunu bugünkü deyişle magazinsel bulduğunu sezdirir bize yazar– ilk örneğini edebiyatta çok ciddi ve ağır bir hava estiren Servet-i Fünun'da bulmak onu memnun eder.

Demek ki bugün gazetelerimizin, mecmualarımızın hemen yarısını dolduran resimli röportaj tartız o tarihte Servet-i Fünun'la başlamış ve bu itibarla bazı ulemamız gibi bana da bir tarihi vesikaya el koymak şerefi nasip olmuş. (Güntekin, 115).

Geçmişte kalmış dergileri karıştırırken, kırk yıl öncesinin anlatılışıyla yaşadığı zamanı karşılaştırır. Gelişmelerin yanında değişmeyen aksaklıkların çokluğundan bahseder (Güntekin, 119). Yolsuzluklar, yerine getirilmeyen vaatler ve ülke insanının enerjisini boş yere harcamasını eleştirir. İnsanlar zamanlarının büyük bölümünü hâlâ kahvehanelerde tüketmektedir. “Bir kasabada on iki dükkân varsa bunun dördü beşi kahvedir.” der Reşat Nuri

(Güntekin, 47); ancak bunu kızgınlıkla söylemez. İstanbulluların sinema matinelere gittiği saatte Anadolu’da vakit sanki gece yarısı gibidir. Dükkanlar bile haftada ancak birkaç gün açıktır. Keza alışveriş yapacakların kimler olduğu da nelere ihtiyaçları olduğu da gün gibi açıktır. Bunun dışında sosyalleşebilecekleri herhangi bir olanaktan yoksundurlar. İnsanların çalışmak ve eve gitmek dışında yapacak bir şeyleri yoktur. “Buradaki insanlara niçin kitap okumuyorlar ?” diye sormanın ise, “Niçin piyano çalmıyorsunuz ?” demek gibi anlamsız bir soru olduğunu söyler Reşat Nuri (Güntekin, 149). Aksine kahveler hem demokratik bir yaşayışın göstergesi olarak görünür yazarın gözüne, hem de sosyal siyasal konuşların tartışıldığı yegane platform. Bu konudaki notları hayli ilgi çekicidir:

Kahve; dünyanın en asil ve kıdemli demokrati olan bu milletin uzun zaman, toplantı yeri oldu. Sınıf farkı pek gözetilmeden odada diz dize oturulur, dertleşilirdi. Aile meseleleri, mahalle meseleleri, memleket meseleleri orada münakaşa edilirdi... Uzaklardan gelen yolcular, seyyahlar, dervişler ilk önce kahveye gelirler, en taze yabancı ilk havadisleri orada duyulurdu. Karagözün, meddahın sahnesi kahvelerdi. Aşıklar, saz şairleri orada imtihan olurlardı (Güntekin, 157).

Benzer şekilde, Reşat Nuri, Tuluat Tiyatroları³ üzerine yazılarında da sosyalleşme ve eğitim sorununa odaklanır. Bu tiyatroların yaygınlıklarından ve kasabalarda onlara karşı gösterilen tepkilerden söz eder. Gittikleri yerlere beraberlerinde neşe ve canlılık getiren Tuluat Tiyatroları bu kasabalarda gazinoda ya da büyük kahvelerde sahne almaktadırlar. Tuluat Tiyatroları farklı isimlerle de olsa zaman zaman Shakespeare’in, Euripides’in eserlerini de sahnelemektedir. Ancak olanaksızlıklar yüzünden işin sanat kısmından sürekli ödün vermektedirler.

Anadolu’da hangi büyücek kasabaya ayak atsanız bu tuluat tiyatrolarından birine rastgelirsiniz. Yahut hiç değilse çarşı duvarlarında kafilenin yakın bir zamanda buraya konup göçmüş olduğunu gösteren yırtık bir ilana tesadüf ederseniz (Güntekin, 135).

Reşat Nuri, Tuluat Tiyatroları’nın uzun süre boyunca İstanbul’un Anadolu’ya gönderebildiği yegane ses olduğundan söz eder. Tepkiler ise genellikle hacı, hoca gibi

³ Tuluat Tiyatroları: Tanzimat sırasında ortaya çıkmış, Batılı tiyatro ile geleneksel ortaoyununun karışımından oluşmuş halk tiyatrosu. Bkz. “Tuluat Tiyatrosu”. *Tiyatro Ansiklopedisi*. Haz. Aziz Çalışlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995: 650-651.

kimselerin kıskırtmasıyla ortaya çıkmaktadır. “*Gecelerce boğaz tokluğuna güldürüp eğlendirdikleri kasabalardan çok kere kovularak*” çıkmak zorunda kalırlar. (Güntekin, 137-138). O gün için on yedi milyon olan nüfusun okumadığından şikayetçi olduğunu; fakat halkın okuması için kitap basmanın yeterli olmadığını vurgulayan Reşat Nuri, yayınların dağıtım işinin ne kadar kötü yapıldığını anlatır. Halkın eğitimi için radyo da üzerine düşeni tam olarak yapamamakta, geriye bir tek Tuluat Tiyatroları kalmaktadır (Güntekin, 142).

3) Değişen Anadolu’nun Aydınlık Yüzü

Olumsuzlukların yanında pek çok olumlu şeyi de kaydetmiştir Reşat Nuri Anadolu Notları’na. Tatil günlerinde çocukların oyunlarını izleyen yazar, bunların arasına “*kasketli mektep kızları*”nın da katılmış olduğunu söyler (Güntekin, 91). Balolar düzenlenir, bu balolara “cazband”lar çağrılır, danslar edilir (Güntekin, 100).

Bu yönleriyle yazar, artık, Anadolu’nun bazı yerlerindeki kentlerin, büyük anayolların İstanbul’dan daha iyi bulduğunu belirtmektedir. Anadolu gelişmektedir. Pek çok yerde yol yapım çalışmaları sürekli devam etmektedir. Yolculukları sırasında karşılaştığı yol kenarlarındaki işçi çadırları yazarın dikkatini çeker. Sürekli bir yol yapım çalışması vardır. (Güntekin, 30); örneğin, Niğde Kayseri arasında “otoray”⁴ denilen yeni bir araç konduğunu söyler. Ulaşımı çok hızlı hale getiren bu araç aynı zamanda çok da ekonomiktir. Bu sayede düşük gelirli kimseler de rahatlıkla bu aracı kullanabilmektedir (Güntekin, 160-161). Buna karşın şehirlerin dışındaki “bayındırlık yolları”nın, şehir içlerindeki “belediye yolları”ndan her zaman daha iyi durumda olduğunu belirtir Reşat Nuri. Şehir içlerinde Refik Halid’in öykülerinde karşımıza çıkan daha geri bir planlama söz konusudur (Güntekin, 32).

Gezi notları dönemin gelişmelerini görmek açısından da sayısız örnekle doludur. Bankacılık ve şoförlük hakkında Reşat Nuri’nin notları bize yeni toplumsal tabakaların nasıl oluştuğuna dair fikir de vermektedir:

Bizde bankacılık gibi şoförlük de on, on iki senelik yeni mesleklerden sayılır. Cumhuriyetin ilk senelerinde banka memurları da, şoförler de hemen hemen çocuktü. Şimdi orta yaşa, olgunluk yaşına geldiler (Güntekin, 37).

⁴ Otoray: Ray üzerinde işleyen taşıma aracı

Elbette bu yeni toplumsal tabakalar yeni sorunları da beraberinde getirecektir. Refik Halit'in de sık sık üzerinde durduğu, kimi yörelerin, özellikle tarımdan elde ettikleri gelirlerle yeni zenginler doğurduğu, bunların da eğlence ve sefahate düşkün oldukları gerçeğini vurgular (Güntekin, 41).

IV. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine geçerken edebiyatta dikkati çeken başlıca değişim, konuların İstanbul'dan Anadolu'ya kaymış olmasıdır. Türkoloji araştırmaları gibi ulusal bilince seslenen gelişmelerin yanında, Milli Edebiyat döneminin de etkisiyle yazarlar, sade, yapmacıksız bir dille Anadolu insanının yaşantısına gözlerini çevirmiştir.

Bu dönemde Anadolu, tarihinin en yoksul zamanlarından birini geçirmektedir. Reşat Nuri'nin de belirttiği gibi İstanbul, etrafındaki bütün verimlilikleri kendi lehine kullanmaktadır. Bunun sonucu ise, Refik Halid'in öykülerinde en çarpıcı haliyle karşımıza çıkan yoksulluktur. Metin kişileri ya zar zor geçinmekte ya da boş inançlarla vakit öldürmektedirler. Onlara kendilerini ve çevrelerini geliştirmeleri için hiçbir imkân tanınmamıştır. Bunun yanı sıra halk için önem teşkil eden sorunların başında gelen yoksulluk, yerini zaman zaman da bayındırlık hizmetleri açısından geri kalmışlığa bırakır. Ulaşım ve eğitim sorunu buna örnek olarak gösterilebilir. Ağır yaşanan kış şartları, yolları kapatmakta ve kimi zaman yöre halkının dış dünyayla olan bağlantısını kopararak, onları eve hapsedmektedir. Bu şekilde halk zaman geçirmek ve sosyal gereksinimlerini karşılamak amacıyla kahvelere yönelmektedir. Metin kişileri bu sorunlarla birlikte, Anadolu'da etkin bir zümre olan bürokratların ve toprak mülkiyetini büyük ölçüde elinde tutan ağaların altında ezilmektedir ve bu durum İstanbul tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Bu aşamada iki yazarın da Anadolu gerçeğine bu kadar uzun süre yabancı kalınmasının ve Anadolu'nun İstanbul halkı, aydınları ve hükümeti tarafından unutulmuş oluşunun sonuçlarını yazılarına konu edindiği görülür.

Bunun yanı sıra, Reşat Nuri ve Refik Halit'e benzer olarak diğer aydın kesimin de gözleri Cumhuriyet'in öncesini ve sonrasını izleyen dönemde, milli mücadelenin de etkisiyle Anadolu'ya çevrilir; ancak bu aşamada Anadolu sorunsalının iki farklı algılanışı söz konusudur. Aydın kesim halkın içinde bulunduğu durumu sergilerken ne kadar gerçekçi olsa da kimi zaman bu sorunsalın içindeki halka uzak kalmıştır ve buna bağlı olarak Anadolu halkının kendisini algılayış biçimi de aydınlardan farklı gelişir. Halk, hükümetin ilgisizliği veya savaş koşullarının getirdiği yoksullukla boğuşurken, din ve din olgusu etrafında oluşturulmuş hurafelerle kandırılmakta; bozuk yolların, açlığın ve eğitimsizliğin çoğu zaman ayırdına dahi varamadan ona dayatılanlarla yaşamayı kabullenmektedir.

Yapıtlarda Anadolu sorunsalı yazarların kendi bakış açılarıyla birlikte sunulurken, Refik Halit Cumhuriyet öncesi dönemi anlatır; oysa Reşa Nuri Güntekin'in eserinden Cumhuriyet sonrası döneme de dair kaynaklar elde edilebilir. Bu aşamada Refik Halit ve Reşat Nuri'nin yazdıkları arasındaki ayırım bize yakılan ışığı göstermeye yeter. Anadolu bir gelişme hamlesi içindedir. Başta bayındırlık alanında olmak üzere yeni atılımlar hemen dikkat çeker. Reşat Nuri'nin daha iyimser bir bakış açısıyla yaklaşabilmesi de bununla ilgilidir. Bu noktada, bütün olumsuzluklara karşın iki yazarda da dikkatimizi çeken mizahi yönlerinin güçlülüğüdür. Karşılaştıkları şeyler onları ne kadar üzse de yine de Anadolu'ya, onun güzelliklerine ve sıradan insanına umutla bakarlar. Anadolu, onların anılarında taze tutmayı istedikleri, bu yüzden kaleme döktükleri yerdir.

KAYNAKÇA

- Baki, Hayati. Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan. Ankara: Promete Yayınları, 1993.
- Bezirci, Asım. Seçme Hikâyeler. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 1997.
- Ertop, Konur. “Memleket Hikâyeleri’ndeki Memleket”. Üçüncü Öyküler. Sayı: 5. Yaz 1999: 4-8.
- Güntekin, Reşat Nuri. Anadolu Notları I-II. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1999.
- Karay, Refik Halid. Memleket Hikâyeleri. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2000.
- Kudret, Cevdet. Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998
- Manrat, Robert. Osmanlı imparatorluğu Tarihi – XIX. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa. Çev. Server Tanilli. İstanbul: Adam Yayınları, 1999.
- Mutluay, Rauf. 100 Soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı (19. Yüzyıl Türk Edebiyatı). İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Yağcı, Öner. “Refik Halid Karay’ın Öykücülüğü”. Üçüncü Öyküler. Sayı: 5. Yaz 1999: 9-19.